

فرصت‌های عضویت در سازمان جهانی تجارت^۱ با تأکید بر ساختار صنعت بیمه

مترجم: احسان جلالی لواسانی^۲

چکیده

در این مقاله با توجه به نوع ساختار سازمان جهانی تجارت و ابعاد گسترده آن در مرحله اول به بررسی ویژگی‌های این سازمان پرداخته شده است، سپس با توجه به جایگاه کشور ایران ضرورت‌های عضویت به این سازمان بررسی و با نگاه کلی به فرصت‌ها و وضعیت موجود و همچنین توجه به فرصت‌های مطرح با توجه به ساختار حکومتی، موقعیت جغرافیایی، نوع اقتصاد، جمعیت و روابط دیپلماسی، ابعاد این عضویت و فرصت‌ها و مزیت‌های حاصل ارزیابی می‌شود. در ادامه با طرح مثال‌های متفاوت به نقش و جایگاه WTO و بررسی مزیت‌های عضویت در این سازمان پرداخته و در نهایت با محور قرار دادن صنعت بیمه به بررسی فرصت‌های موجود در این خصوص با تأکید بر شاخص‌های بیمه‌ای پرداخته شده است.

مقدمه

حضور در سازمان جهانی تجارت برای ایران نقطه آغازی بر پذیرش مسئولیت در جامعه جهانی خواهد بود. اقتصاد ایران در عرصه صادرات با دنیا ارتباط کمی دارد اما در عرصه واردات با دنیا به صورت

1. World Trade Organisation (WTO)

۲. پژوهشگر پژوهشکده بیمه و کارشناس ارشد علوم اقتصادی

گسترده‌تری فعالیت می‌کند. عضویت در این سازمان شرایطی را می‌طلبد که بدون مدیریت صحیح، سیاستگذاری درست کار مطالعاتی دقیق در کشور امکان‌پذیر نیست. پذیرش عضویت در سازمان جهانی تجارت هشدار جدی به مدیران آینده اجرایی است تا تحولات ساختاری اقتصاد را محور قرار دهند و با جدیت آن را دنبال کنند. بررسی آماری از تغییرات شاخص‌های مختلف مربوط به صنعت بیمه با توجه به برنامه‌های دوم و سوم توسعه، گویای آن است که این صنعت رشد قابل ملاحظه‌ای داشته است و مسئولان و دست‌اندرکاران در جهت هدفمند کردن و افزایش سهم این صنعت در تولید خالص داخلی کشور تلاش درخور تقدیری داشته‌اند. همچنین در جهت فراهم کردن بسترهای لازم در این خصوص گام‌هایی برداشته شده است، هر چند که در جهت رسیدن به هدف مطلوب راه دشواری پیش روی این صنعت وجود دارد.

اهمیت موضوع

سازمان جهانی تجارت در حال حاضر ۱۵۱ کشور جهان و بیش از ۹۵ درصد تجارت جهانی را تحت پوشش قرار داده است.^۱

ابعاد مختلف پیوستن ایران به سازمان جهانی تجارت با توجه به اهمیت موضوع از دیدگاه دولتمردان و سیاستمداران و همچنین برنامه چهارم توسعه اقتصادی - اجتماعی مبنی بر آزادسازی تجارت و پذیرش ایران به عنوان ناظر باید بررسی و در اختیار مراجع تخصصی قرار گیرد. پذیرش ایران به عنوان ناظر دلیلی بر پذیرش دائم آن در سازمان جهانی تجارت نیست، کما اینکه کشورهای چون الجزایر از سال ۱۹۸۷ و کشورهای روسیه، عربستان سعودی، بلاروس و اوکراین با توجه به مطالعات انجام شده از سال ۱۹۹۳ تاکنون به عنوان ناظر پذیرفته شده‌اند^۲ و در حال مذاکره برای عضویت دائمی می‌باشند (البته عربستان به عضویت سازمان درآمده است) با توجه به موارد مذکور روند فعالیت‌های صورت گرفته اتخاذ تدابیر خاص و استراتژی موثر در جهت هر گونه اقدام پیرامون بحث WTO لازم و ضروری است.

۱. رویدادها و تحولات سازمان جهانی تجارت، نمایندگی تام الاختیار جمهوری اسلامی ایران.

۲. فصلنامه اقتصادی، س اول، ش دوم، پائیز ۱۳۸۰.

رکنار نرکس عقیده دارد^۱ در شرایط امروزی جهان که ارتباطات جدید گسترش یافته است، کشورهای توسعه نیافته از طریق رسانه ها با نوع مصرف کشورهای پیشرفته آشنا می شوند و سعی می کنند که خود نیز همین روند را ادامه دهند، این امر باعث می شود که پس اندازی صورت نگیرد.

فرصت ها و چالش های موجود

سازمان جهانی تجارت به هیچ عنوان نمی تواند مدعی شود که همه چیز کامل و بی عیب است زیرا اگر چنین باشد دیگر نیازی به بررسی های آتی به منظور ایجاد تغییرات احتمالی وجود ندارد. همچنین نمی تواند مدعی شود که تمامی اعضای سازمان جهانی تجارت با همه بخش های آن موافقت و یکی از مهم ترین دلایل شکل گیری سیستم، هم همین نکته بوده است. سازمان جهانی تجارت مکانی است که کشورهای مختلف می توانند نظراتشان را در زمینه مسائل تجاری مطرح کنند.

صلح نتیجه دو اصل بنیادی سیستم تجاری است، حمایت از تجارت و تلاش برای حل و فصل مناقشات تجاری، همچنین صلح نتیجه اعتماد و همکاری متقابل در سطح بین المللی است. بازرگانان و تاجران معمولاً علاقه ای به جنگیدن با مشتریان شان ندارند و به عبارت دیگر اگر بهتر از فعالیت های تجاری حمایت شود و هر دو طرف بتوانند ارتباط تجاری موفق داشته باشند، احتمال بروز درگیری های سیاسی تا حد بسیار زیادی کاهش می یابد. وقتی که دولت ها اطمینان داشته باشند که دیگر کشورها موانع تجاری شان را افزایش نخواهند داد، آنها نیز وسوسه نخواهند شد که چنین کاری انجام دهند. سازمان جهانی تجارت نقش عمده ای در به وجود آوردن و تقویت این اعتماد ایفا می کند.

از این رو می توان اعتماد سازی را یکی از فرصت های مطرح در بخش خدمات بیمه مطرح کرد به طوری که شرکت های بیمه اطمینان حاصل نمایند که در صورت عضویت در سازمان جهانی تجارت دیگر دولت ها موانع تجاری آنها را افزایش نخواهند داد و آنان با اعتماد بیشتری می توانند به فعالیت های خود پردازند که خود زمینه ساز حرکت و رونق بازارهای بیمه ای در دنیا می شود.

گسترش تجارت یک مشکل عمده نیز پدید می آورد. تجارت بیشتر به معنی این است که احتمال بیشتری برای بروز اختلافات وجود دارد و از سال ۱۹۹۵ بیش از ۳۰۰ دعوی ارجاع شده است و هر

کدام از این دعوها بدون میانجی‌گری سازمان جهانی تجارت ممکن بود به مناقشات سیاسی خطرناکی تبدیل شوند^۱.

عامل دیگری که در اینجا می‌توان مطرح کرد، نقش سازنده و آرام‌کننده سازمان در کاهش اختلافات و رفع مناقشات سیاسی است که نقش بسیار مهمی در روند فعالیت‌های بیمه‌ای بالاخص تعریف و تعبیر قراردادهای بیمه‌ای ایفا می‌کند.

ساز و کاری که به جای قدرت بر قوانین پایه‌گذاری شده باشد، زندگی را برای همگان راحت‌تر خواهد کرد. در سازمان جهانی تجارت تصمیمات بر اساس آرای اکثریت گرفته می‌شوند و موافقتنامه‌ها در مجمع عمومی به بحث گذاشته می‌شود، این موافقتنامه‌ها شامل تمامی اعضا می‌شود و کشورهای فقیر و ثروتمند در مراحل بحث و بررسی تصمیمات سازمان جهانی تجارت برای اظهار نظر، حقوقی یکسان دارند. چنین روندی باعث می‌شود که زندگی برای همگان راحت‌تر شود. کشورهای کوچک‌تر قدرت چانه‌زنی بیشتری پیدا می‌کنند کشورهای بزرگ نیز می‌توانند از واحد نظر سنجی سازمان جهانی تجارت استفاده کنند تا همزمان با تعداد زیادی از همکاران تجاری شان مذاکره کنند. وجود مجموعه‌ای از قوانین یکسان برای تمامی اعضای سازمان جهانی تجارت باعث ساده‌تر شدن داد و ستدهای تجاری می‌شود. از این رو وجود مجموعه‌ای از قوانین یکسان برای تمامی اعضا بالاخص در بخش خدمات می‌تواند فرصت مناسبی را برای شرکت‌های بیمه و یا به طور کل بازار بیمه هر کشوری که دارای قوانین انعطاف‌پذیر می‌باشد فراهم آورده و مسیر و پیشرفت آن را محقق نماید. البته ما بر این باوریم که بیمه‌گران خارجی سایر کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت نیز باید از این حقوق برخوردار بوده و همانند بیمه‌گران داخلی آن کشورها بتوانند به بازارهای داخلی دسترسی داشته باشند حق استقرار ثبت شرکت، حذف موانع گسترش در بازار و در اختیار گرفتن سرپرستی^۲ سرمایه‌گذاری‌های موجود از فرصت‌های به وجود آمده برای بازار بیمه پس از عضویت وجود دارد.

سازمان جهانی تجارت با استفاده از مذاکرات و اجرای اصل عدم تبعیض، موانع تجاری را کاهش می‌دهد، در نتیجه هزینه‌های تولید نیز کاهش می‌یابد و همچنین قیمت تمام‌شده کالاها و خدمات نیز

۱. وزارت بازرگانی، گات و تجارت خارجی ایران، "موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، دی‌ماه ۸۰.

کمتر می شود که این امر در نهایت باعث کاهش یافتن هزینه زندگی می شود (چون مواد اولیه وارداتی که برای تولید محصولات از آنها استفاده می شود، ارزان تر تمام می شوند).

از این رو می توان کاهش هزینه را نیز به ویژه در بخش بیمه به عنوان یک فرصت پیش روی کشورهای عضو مطرح کرد چرا که بیمه گران در مواجهه با بازارهای رقابتی ناچار به واکنش و تغییر رویه ها و نرخ ها می شوند که با توجه به روند کاهش هزینه که از اثرات و مزیت های سازمان جهانی تجارت به حساب می آید به دنبال آن می توان کاهش نرخ های بیمه ای را که برای بیمه گذاران (مصرف کنندگان خدمات بیمه ای در سراسر جهان) دارای مطلوبیت بسیار است، شاهد بود.

واردات حق انتخاب بیشتر و گستره وسیع تری از کالاها و خدمات را در اختیارمان می گذارند. حق انتخاب بیشتر الزاماً به معنی این نیست که مصرف کنندگان کالاهای ساخت خارجی را خریداری کنند بلکه واردات می تواند مواد اولیه اجزا و دستگاه هایی باشند که تولیدکنندگان داخلی با استفاده از آنها می توانند کالاهای خودشان را تولید کنند.

این موضوع باعث تنوع کالاها و خدماتی می شود که توسط تولید کنندگان داخلی تولید می شود و آنها را در استفاده از فن آوری های جدیدتر ترغیب می کند برای مثال، وقتی تجهیزات تلفن همراه به بهره برداری رسید، حتی کشورهایی هم که این تجهیزات را تولید نمی کردند به استفاده از آن خدمات روی آوردند.

در صنعت بیمه نیز با توجه به آنچه که قبلاً ذکر کردیم ایجاد فرصت زمینه بهره برداری را فراهم می آورد و برای سازمان ها و در سطحی بالاتر کشورها، حق انتخاب بیشتر فراهم می شود. از این رو گسترش تولید را می توان به عنوان زمینه حضور بیمه نامه های جدید و در نهایت انتخاب مشتری و کسب رضایتمندی او به حساب آورد؛ در یک کلام بیمه گذار حق انتخاب پوشش بیمه ای را کسب می کند و در هنگام خریداری پوشش بیمه ای از مطلوبیت بیشتری برخوردار می شود. از طرف دیگر کاهش دادن موانع تجارت باعث افزایش میزان داد و ستد می شود که این امر نیز منجر به افزایش یافتن درآمدهای ملی و شخصی می شود.

اقتصاددانان تخمین زده اند که کاهش دادن موانع تجارت در کشاورزی، تولیدات و خدمات به یک سوم میزان فعلی شان ارزش اقتصاد جهانی را به میزان ۶۱۳ میلیارد دلار افزایش خواهد داد که این مقدار

برابر با اقتصادی هم اندازه کشور کانادا به اقتصاد جهانی است^۱. بنابراین داد و ستد مشخصاً درآمدها را افزایش می‌دهد. علاوه بر این وقتی تولیدکنندگان داخلی بخواهند با کالاهای وارداتی رقابت کنند، با چالش‌هایی نیز روبه رو می‌شوند که پرداختن به آن نیز می‌تواند تا حدودی چالش‌های مطرح در این خصوص را نمایان و مطرح کند و از سوی دیگر داد و ستد باعث افزایش رشد اقتصادی و در نتیجه ایجاد اشتغال می‌شود. هرچند عوامل موثر بر رشد اقتصادی تنها به عامل مطرح شده بستگی نداشته و همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد، متغیرهای اثر گذار دیگری نیز مطرح می‌باشند، اما شواهد بسیاری وجود دارند مبنی بر اینکه داد و ستد منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌شود و رشد اقتصادی نیز اشتغال‌زایی را به دنبال دارد. البته موارد اثر گذار دیگری را نیز می‌توان اشاره کرد که در افزایش اشتغال نقش اساسی دارند از این‌رو فراهم شدن بستر اشتغال و افزایش درآمد دو متغیر حساس و اثرگذار بر تقاضای بیمه از سوی مصرف‌کننده هستند که در اکثر برآوردهای اقتصادی میزان تقاضای بیمه با این متغیرها رابطه مستقیم و مثبت را نشان داده است. لذا ایجاد و فراهم نمودن چنین فرصتی نیز برای صنعت بیمه از نتایج عضویت در سازمان جهانی تجارت می‌باشد که می‌توان منحصراً آن را فرصت افزایش تقاضای بیمه‌ای به حساب آورد که این امر برای صنعت بیمه فرصت مناسبی را می‌تواند فراهم آورد.

آمار نشان داده است کشورهای که اقتصاد آزادتری دارند بهتر می‌توانند با شرایط جدید سازگار شوند. بر اساس تخمین‌های کمیسیون اتحادیه اروپا بازار مشترک باعث به وجود آمدن ۳۰۰,۰۰۰ تا ۹۰۰,۰۰۰ شغل جدید شده است^۲.

تصور کنید هر کشوری بخواهد قوانین مختص خودش را وضع کند و تعرفه‌های گمرکی و بیمه‌ای متفاوتی را بر کالاهای وارداتی اعمال کند و در چنین شرایطی یک شرکت بخواهد مواد خام از این کشور خریداری کند. چنین شرکتی علاوه بر بررسی قیمتی که تولیدکنندگان مختلف در سراسر جهان پیشنهاد می‌کنند باید محاسبات مجزایی نیز درباره تعرفه‌های گمرکی هر یک از کشورهای صادرکننده

۱. وزارت بازرگانی، وزارت بازرگانی خارجی، حوزه معاونت بازرگانی خارجی، "آثار عضویت در WTO"، فروردین ۱۳۸۱.

2. Diana Tussie, "The less developed countries and the World trading system", A challenge to the gatt, London, 1998.

انجام دهد و مقررات صادرات هر کشور را مطالعه کند. با این شرایط خرید یک کالای ساده به یک فرآیند بسیار پیچیده تبدیل می‌شود.

حال فرض کنید دولت اعلام نماید برای کالاهای وارداتی از تمام کشورها از تعرفه های بیمه‌ای برای سایر کشورها استفاده خواهد کرد. در این صورت آن شرکت می‌تواند خریدهایش را به راحتی انجام دهد و هزینه کالای خریداری شده به میزان چشمگیری کاهش خواهد یافت که این امر بالاخص در بیمه‌های صادراتی و اعتبار صادراتی نقش به‌سزایی ایفا می‌کند که توجه بر آن بسیار مهم است. علاوه بر آن می‌توان به ارائه بیمه‌نامه‌های حمل و نقل و همچنین ارائه کارت سبز و آبی که فرصت‌های مناسب بیمه‌ای را فراهم می‌کند، اشاره کرد.

سیاست عدم تبعیض یکی از اصول کلیدی سیستم داد و ستد سازمان اقتصاد جهانی است. سایر اصول این سازمان عبارت‌اند از^۱:

(الف) شفاف سازی (اطلاعات دقیق درباره سیاست‌ها، قوانین و مقررات)

(ب) اطمینان بیشتر درباره شرایط داد و ستد

(ج) تسهیل و استاندارد کردن عملیات بیمه‌ای و کمک به تسهیل داد و ستد

این اصول در کنار یکدیگر باعث آسان‌تر شدن داد و ستد می‌شوند و اعتماد متقابل نیز در آینده افزایش می‌یابد که این امر نیز منجر به پیدایش مشاغل جدید و کالاها و خدماتی با کیفیت بالاتر و پوشش‌های مناسب‌تر بیمه‌ای خواهد شد. پس می‌توان تسهیل در داد و ستد، شفافیت و استاندارد بودن عملیات تجاری و خدماتی، به ویژه خدمات بیمه‌ای را در سازمان جهانی تجارت به عنوان یکی دیگر از فرصت‌های مناسب برای صنعت بیمه به حساب آورد چرا که صنعت بیمه کشور با نگاهی دقیق‌تر در جهت رسیدن به شرایط مطلوب می‌تواند حرکت نماید.

سیستم GATT-WTO نواحی اقتصادی متنوعی را پوشش می‌دهد. از این رو اگر در طول مذاکرات GATT-WTO یک گروه فشار، کشورش را تحت فشار قرار دهد و اظهار نماید که باید به عنوان یک مورد خاص در نظر گرفته شود و نیاز به حمایت دارد، دولت آن کشور می‌تواند خواسته‌اش را رد کند و

۱. محمد توسلی، "ضرورت پیوستن به سازمان جهانی تجارت"، تازه‌های اقتصاد، س ۲، ش ۸، ص ۲۰.

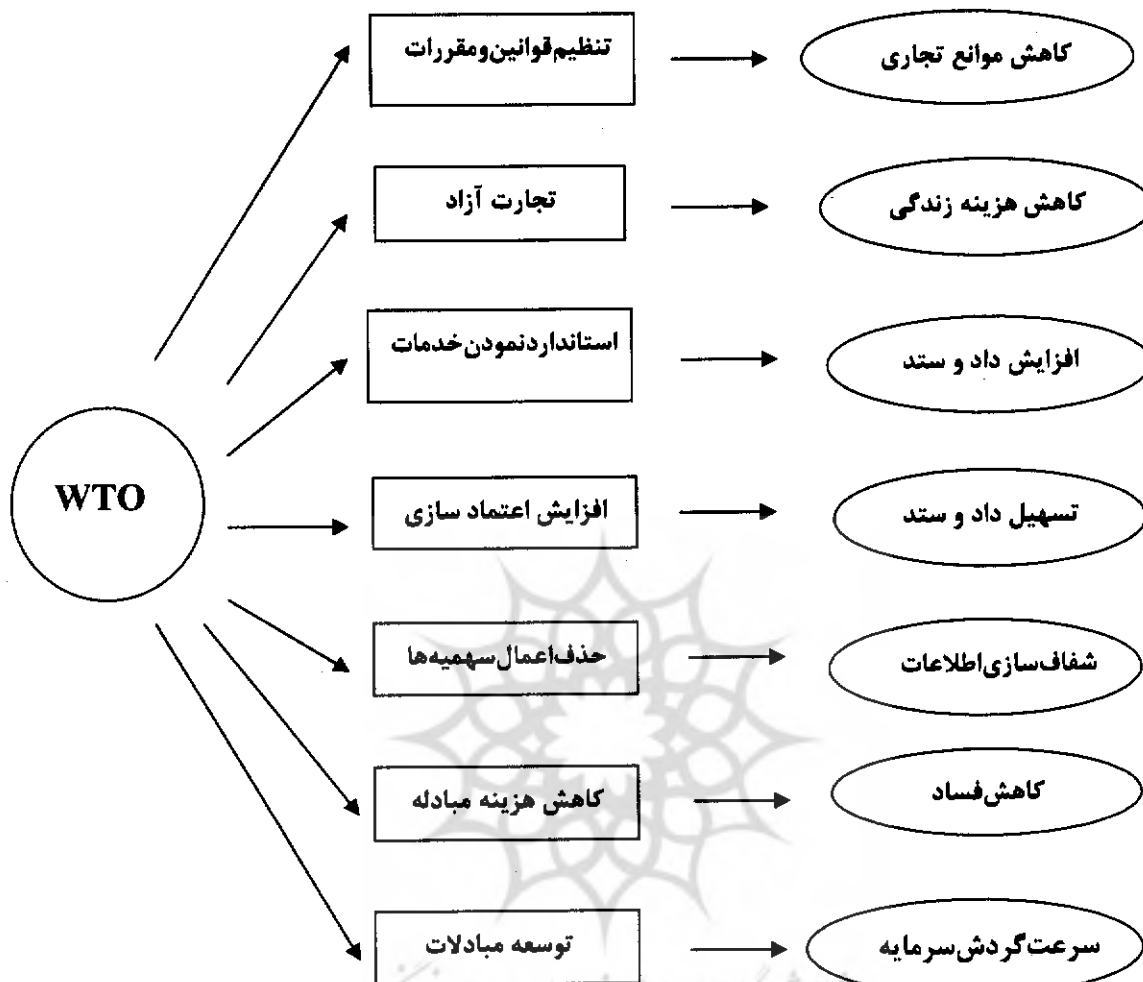
در پاسخ بگوید که سیاست‌های دولت باید بر مبنای توافقات همه جانبه و به نفع همه نواحی اقتصادی باشد. دولت‌ها نیز در دنیای واقعی دقیقاً همین کار را انجام می‌دهند. این سیستم، کشورها را ترغیب می‌کند که عملکرد قانونی‌ای داشته باشند.

همواره قوانین امکان فساد را کاهش می‌دهند. از سوی دیگر انواع خاصی از قوانین تجاری نیز منجر به پیدایش خسارات می‌شوند و شرایط پیدایش فساد اقتصادی را ایجاد می‌کنند، یکی از این موانعی که سازمان جهانی تجارت برای کنار گذاشتن آن تلاش می‌کند سهمیه بندی صادرات و واردات است. از آنجا که سهمیه بندی‌ها عرضه کالاها را محدود می‌کنند، بنابراین باعث افزایش قیمت و ایجاد سود بالا می‌شوند و چنین سودی بر سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌ها اثر می‌گذارد. علاوه بر این سهمیه‌بندی می‌تواند زمینه‌ای برای پیدایش فساد اقتصادی به وجود آورد. برای مثال، یک کشور ممکن است به برخی از تاجران سهمیه بیشتر و به برخی سهمیه کمتری اختصاص دهد که تاثیر این کار در بیمه‌نامه‌های صادراتی مشهود است و برای صنعت بیمه نیز از نگاه پر تفری بیمه‌ای حایز اهمیت است.

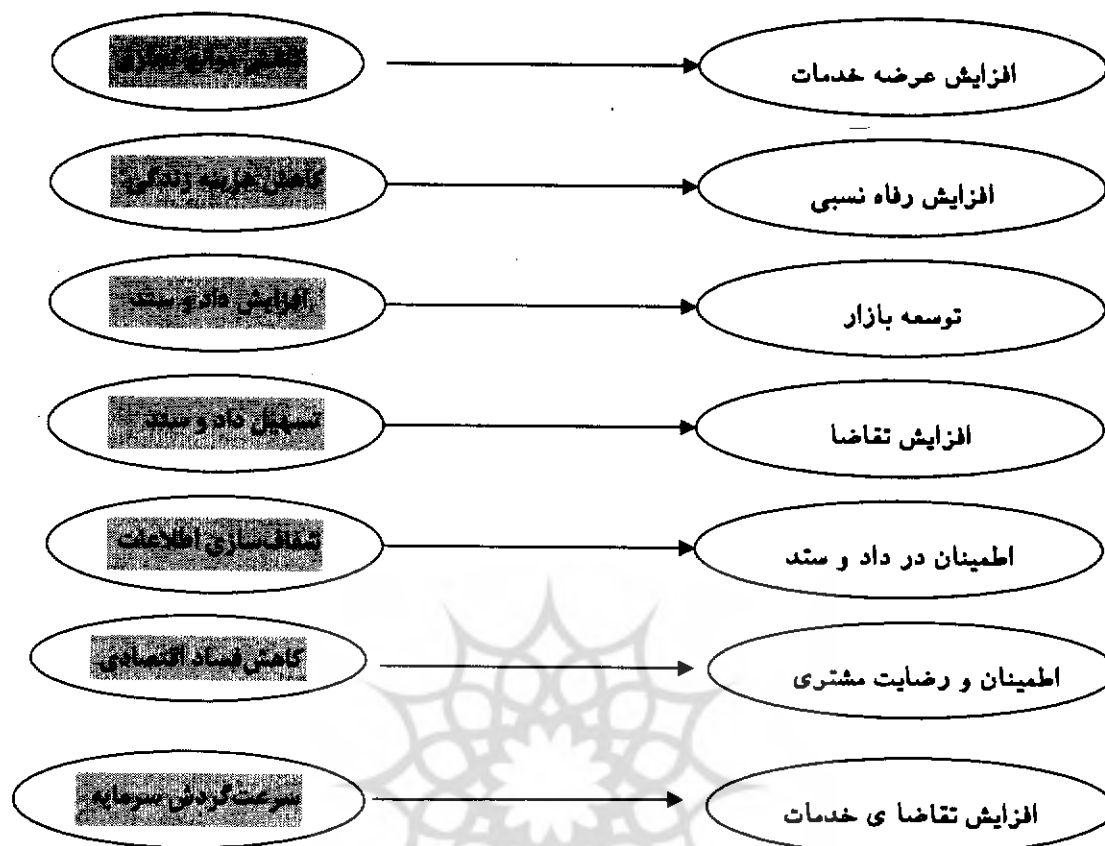
نمونه‌های زیادی از این موضوع در سراسر جهان وجود دارد. به عبارت دیگر سهمیه‌ها روش بسیار بدی برای محدود کردن داد و ستد هستند و همه کشورها توافق کرده‌اند که اعمال سهمیه‌ها باید در سراسر جهان متوقف شوند. سهمیه‌های مختلفی در سراسر جهان وجود دارند و دولت‌ها نیز معتقدند که وجود چنین سهمیه‌هایی ضروری است. این سهمیه‌ها به وسیله موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت کنترل می‌شوند و تعهداتی نیز برای کاهش دادن آنها مخصوصاً در زمینه اعتبارات وجود دارد. سهمیه‌ها تاثیر زیادی در روند بیمه‌نامه‌های اعتباری می‌گذارند و فرصت‌های مناسبی را می‌توانند در این حوزه برای صنعت بیمه به وجود آورند.

شفاف‌سازی، تسهیل تجارت، تبیین شرایط ایمنی و استاندارد سازی یک کالای مناسب و سیاست عدم تبعیض نیز به کاهش تصمیم‌گیری‌های خود سرانه و تقلب کمک می‌کند که خود می‌تواند از عوامل تأثیرگذار در ایجاد فرصت برای صنعت بیمه باشد.

برخی از مزیت‌های سازمان جهانی تجارت را که زمینه ایجاد فرصت مناسب برای بازار بیمه را فراهم می‌کنند در نمودار آمده است:

با توجه به نمودار حضور در فضای تجارت جهانی زمینه ساز فرصت‌های مناسب می‌باشد که می‌توان با مدیریت صحیح و برنامه ریزی کارآمد در جهت بهبود بهره وری و ارائه خدمات مطلوب در جهت رضایتمندی بیمه گذاران فعالیت کرد. فرصت‌های به وجود آمده مطابق با آنچه قبلاً ذکر شد، به صورت زیر است:

از دیگر فرصت‌های مطرح در بازار بیمه تدوین اصول مقرراتی رقابت‌پذیر بیمه است چرا که شرایط و مقررات محلی اکثراً مانع از این می‌شوند که سرمایه‌گذاران خارجی بتوانند در سطحی برابر با شرکت‌های داخلی رقابت کنند. دسترسی به بازار به خودی خود آزاد سازی را تعیین نمی‌کند، در نتیجه به مقرراتی که از رقابت حمایت کند نیاز خواهد بود. این امر با توجه به حضور در سازمان جهانی تجارت و ضرورت اصلاح قوانین و تدوین مقررات عملاً می‌تواند به عنوان یک فرصت مناسب برای بازار بیمه محسوب شود.

یکی دیگر از فرصت‌های مهم در بازار بیمه همان‌طور که اشاره شد بحث حذف موانع تجاری است که در بازار بیمه در بحث بیمه اتکایی می‌توان اثر آن را شاهد بود.

انجام اقدامات ذیل در این بخش خود یک فرصت مناسبی برای بازار بیمه محسوب شده که در این خصوص با توجه به موارد زیر^۱:

الف) حذف لزوم ارائه و یا ترجیح در ارائه بیمه های اتکایی به موسسات بیمه اتکایی داخلی چه به صورت مستقیم یا غیرمستقیم و دولتی یا خصوصی؛

ب) حذف الزام بیمه گران اتکایی خارجی در ارائه خدمات بیمه مستقیم به عنوان پیش شرطی برای دادن اجازه برای ارائه بیمه اتکایی در کشور میزبان؛

ج) تقلیل سپرده و الزام به نگهداری منابع مالی و ذخیره های فنی؛

د) حذف مقرراتی چون اعطای اعتبار در مقابل بیمه اتکایی برای واگذاری که عملاً برای تامین بیمه اتکایی توسط بیمه گران خارجی باعث تبعیض می شود.

علاوه بر آزاد سازی فرامرزی بیمه های اتکایی یکی از اهداف مذاکرات و ایجاد فرصت ها حمایت از حقوق سرمایه گذاران خارجی برای فعالیت در بخش بیمه اتکایی چه از طریق ایجاد یک واحد کاملاً مستقل و یا سایر اشکال مالکیت تجاری است و مهم تر آنکه آنها نیز بتوانند با استفاده از همان شرایطی که در اختیار شرکت های داخلی است در تمامی کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت به رقابت بپردازند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واژگان کلیدی:

سازمان جهانی تجارت، گات، صنعت بیمه.

منابع:

۱. بیانیه نهایی اتاق بازرگانی بین المللی (ICC)، سند شماره ۲ کمیسیون خدمات مالی و بیمه و کمیته بین الملل.
۲. توسلی، محمد، ۱۳۸۳، "فضای رقابت در سازمان تجارت جهانی"، تازه های اقتصاد، س دوم، ش هشتم.

۳. جلالی لواسانی، احسان. ۱۳۸۶، *WTO* و چالش‌های عضویت در آن با تأکید بر ساختار صنعت بیمه، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی سازمان‌های پیشرو و حضور در فضای تجارت جهانی، انتشارات مرکز مطالعات جهانی شدن.
۴. کمیجانی، اکبر، ۱۳۸۱، "سازمان تجارت جهانی و آثار اقتصادی الحاق ایران به آن"، انتشارات معاونت اقتصادی و دارایی وزارت اقتصادی و دارایی.
۵. مجله اطلاعات اقتصادی سیاسی، ش ۸۶ - ۸۵.
۶. نمایندگی تام‌الاختیار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۵، "رویدادها و تحولات سازمان تجارت جهانی"، س هشتم، ش ۶۳ و ۶۴.
۷. ویژه‌نامه، "گات و تجارت خارجی در ایران"، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، دی ماه ۸۰.
۸. همتی، عبدالناصر، ۱۳۷۶، توسعه اقتصادی، تهران، انتشارات سروش، چ اول.
9. Diana Tussie, 1998, the less developed countries and the World trading system, A challenge to the Gatt, london .
10. Financial services liberalization in the WTO, 1998.
11. Human development report, 1995. oxford university press.
12. INTERNATIONAL MONETARY FUND, "CONCLUSION OF THE URUGUAY ROUND AN AGRRD FINAL ACT" MARCH 1994.
13. Unido, hand book of industrial st. statistic, 1990.